

УДК 340.114.3

*Зварич Р. В., к. ю. н., доцент, декан юридичного факультету,
ПВНЗ Університет Короля Данила, м. Івано-Франківськ.*

ДИНАМІКА РЕГУЛЯТИВНОЇ ФУНКЦІЇ ПРАВА УКРАЇНИ В ІСТОРИЧНОМУ АСПЕКТІ

Анотація. В статті досліджуються історичні особливості трансформації регулятивної функції права в Україні. Виходячи із цивілізаційного підходу систематизовано основні етапи розвитку регулятивної функції національного права. Відповідно до наведеної періодизації української держави і права обґрунтовано важливу роль регулятивної функції права у визначення та закріплення правового статусу особи і становлення української державності. В результаті проведеного дослідження автор дійшов висновку, що еволюція регулятивної функції права в процесі становлення основних етапів української державності полягає в наступному: 1) переплітання звичаєвих і писаних норм у стародавню і середньовічну епоху мало своїм наслідком чітке правове регулювання соціальних відносин і визначення статусу особи в часи Київської Русі, домінування постулату народовладдя в козацькому праві, обмеження особистих прав і свобод в умовах втрати національної державності; 2) зі здобуттям незалежності відбувається утвердження розуміння регулятивної функції права, як такої, що повинна не тільки впорядковувати суспільні відносини, а й впливати рівномірно на суспільство і на державу, з метою автономного існування індивідів в умовах громадянського суспільства та дотримання фундаментальних принципів права.

Ключові слова: регулятивна функція права, еволюція регулятивної функції права, правова система України, українська державність.

*Zvarych R. V., Cand. Sci., Associate Professor, Dean
of the Faculty of Law, PVVZ King Danil University,
Ivano-Frankivsk city.*

DYNAMICS OF THE REGULATORY FUNCTION OF THE RIGHT OF UKRAINE IN THE HISTORICAL ASPECTS

Abstract. The article analyses the historical peculiarities of the transformation of the regulatory function of law in Ukraine. Based on the civilization approach, the main stages of the development of the regulatory function of the national law are systematized. In accordance with the aforementioned periodization of the Ukrainian state and the law, an important role of the regulatory function of law in determining and consolidating the legal status of a person and the formation of Ukrainian statehood was substantiated. As a result of the study, the author concluded that the evolution of the regulatory function of law in the process of formation of the main stages of Ukrainian

statehood is as follows: 1) the interweaving of the customary and written norms in the ancient and medieval era was due to the clear legal regulation of social relations and the definition of the status of a person in time Kievan Rus, domination of the postulate of the people's power in the Cossack law, restriction of personal rights and freedoms in the conditions of loss of national statehood; 2) with independence, approval of an understanding of the regulatory function of law, as one that must not only streamline social relations, but also influence the society and the state on a regular basis, with the aim of the autonomous existence of individuals in a civil society and the observance of the fundamental principles of law, is taking place.

Keywords: regulatory function of law, evolution of the regulatory function of law, legal system of Ukraine, Ukrainian statehood.

DOI: <https://doi.org/10.36477/2616-7611-2018-07-03>

Постановка проблеми. Становлення правової системи України пройшло тривалу еволюцію. Відповідно еволюціонувала і регулятивна функція права, яка змінювалася під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Зовнішніми факторами були впливи правових систем іноземних держав, а також держав до складу яких входили українські землі, а внутрішніми — специфіка суспільних відносин, що формувалися виходячи з ментальних особливостей української правової культури.

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок в дослідженні історичних аспектів національної державно-правової системи належить працям І. А. Безклубого, І. С. Гриценка, П. П. Захарченка, В. М. Іванова, В. І. Батрименка А. С. Чайковського, Л. О. Зайцева, О. Л. Копиленка, Л. А. Кушинської, В. Ф. Калина, Г. Ю. Курскова, І. М. Луцького, П. П. Музиченка, О. М. Тараненка, Л. С. Шевчук та інших, основні з яких і стали основою для написання даної статті.

Постановка завдання. Метою дослідження є історико-правовий аналіз регулятивної функції права в контексті державно-правового розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Для ґрунтовного розуміння динаміки регулятивної функції права в Україні доцільно виокремити основні періоди його становлення та розвитку, а також специфічні риси, що впливали на генезу правовідносин. Слід зауважити, що в українській правовій науці є кілька підходів до періодизації правової системи України, які обґрунтовуються основними періодами становлення і розвитку національної державності та суспільних відносин. Процес упорядкування останніх від античності до сьогодення здійснювався по різному. Це пояснюється тим, що кожен етап становлення української державності має свої особливості: принципи організації державної влади, суспільну свідомість, соціальну структуру суспільства, правову культуру, ідеологію, форму державного устрою, правління, політичного режиму та ін.

У сучасній історико-правовій науці найпоширенішими є формаційний та цивілізаційний підходи до періодизації держави і права в Україні. Якщо перший орієнтований виключно на еволюцію суспільних відносин, то другий

— розглядає еволюцію правовідносин на українських землях відповідно до етапів формування національної державності та взаємозв'язку із загальносвітовими процесами державотворення. Другий підхід є, на нашу думку, ширшим за формаційним, оскільки забезпечує поєднання суспільних відносин і процесу еволюції права, що в контексті визначення динаміки регулятивної функції права є більш ефективним. Прихильником цивілізаційного підходу до періодизації української держави і права є П. П. Музиченко [12]. Натомість, О. О. Шевченко слушно зауважує, що періоди розвитку національної держави і права не збігаються, оскільки, навіть в умовах відсутності держави, українське право існувало і застосовувалося [2].

В нашому дослідженні, ми орієнтуємося на запропоновану В. М. Івановим періодизацію державно-правового розвитку України, яка складається з восьми етапів, а саме:

I — Початок державно-правового розвитку на теренах України (середина I тис. до н. е.—середина I тис. н. е.);

II — Період давньоруської держави й права (VI—середина XIV ст.);

III — Литовсько-руська держава і право (друга половина XIV—середина XVI ст.);

IV — Козацька держава і право (середина XVII—друга третина XVIII ст.);

V — період входження до складу Російської й Австро-Угорської імперій і поширенням на них дії російського та австрійського права (XVIII—початок XX ст.);

VI — Період відродження української національної держави і права (1917–1921 рр.);

VII — Період становлення і розвитку України як радянської республіки, а з 1922 р. як союзної радянської республіки у складі СРСР (1917–1991 рр.);

VIII — Період розбудови та розвитку сучасної Української держави і права [4, с. 20–21].

Одночасно слід зазначити, що розвиток регулятивної функції права відбувався за відповідними етапами, які виходячи із цивілізаційного підходу можна систематизувати, як:

1. Вплив греко-латинського права, який поширювався через античні міста держави Північного Причорномор'я;

2. Візантійсько-норманський вплив. Якщо традиційні для норманів правові звичаї домінували на Русі в дохристиянський період, то із запровадженням християнства і відповідною трансформацією суспільних відносин та права, яке, мало забезпечити регулювання чітких суспільних відносин;

3. Вплив польського (європейського) права. Якщо в період існування Великого Князівства Литовського, давньоруське право зберігало свої домінуючі позиції, то з інкорпорацією українських земель Королівством Польського, проникають традиційні для середньовічної Європи принципи

регулювання суспільних відносин через обмеження праводієздатності громадян;

4. Традиційне козацьке демократичне право проявило свою ефективність саме в процесі закріплення і зміни правового статусу громадян та визначення повноважень державних органів влади. Свідченням оригінальності козацького права є прийняття 1710 р. «Конституції П.Орлика», яка стала першим подібним документом, який чітко регулював правовідносини в країні;

5. В умовах відсутності української державності і входження українських земель до складу Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперії відбувається паралельний вплив двох окремих правових культур — європейської ліберальної, яка була людиноцентричною, та ортодоксальної російської, яка нівелювала права громадян;

6. Відродження національної державності 1917–1921 рр. стало часом активних трансформацій національної правової системи та пошуку оптимальних механізмів правового регулювання суспільних відносин;

7. Вплив радянського права, яке належало до соціалістичного типу права, мало негативні наслідки, оскільки абсолютно нівелювалися праводієздатність окремих осіб;

8. Сучасне українське право, яке активно розвивається і трансформується зазнає активного зовнішнього впливу, а євроінтеграційні процеси сприяють утвердженню чітких правових норм, що регулюються суспільні відносини і визначають міру взаємодії та підпорядкування органів державної влади.

Відповідно до наведеної періодизації української держави і права, слід зауважити, що перші державні утворення, так звані «кочові імперії» найбільшою серед яких була скіфська держава, залишаються малодослідженими, оскільки жодних пам'яток їх права не збереглося. Зі свідчень античних мислителів, можна припустити, що для скіфів були властиві звичаєві правовідносини, які ефективно регулювали механізм функціонування органів державної влади та суспільні відносини [7, с. 14].

Про реалізацію регулятивної функції давньоруського права можна судити з договорів, яку укладалися як з окремими особами, так і суспільними групами населення чи іноземними державами. У формі договорів не тільки підтверджувались, але й точніше формулювались існуючі норми звичаєвого права, або ж встановлювались нові норми права [3, с. 10–11]. При цьому слід наголосити, що давньоруське право не володіло поняттям юридичної особи, а кожен учасник договірному процесу представляв особисті інтереси, навіть князь представляв особисті інтереси правителя країни і відповідно самої Русі.

Прояв регулятивної функції права, можна прослідкувати в окремих нормах, що визначали характер і міру покарання за вчинені злочини, а отже підтверджували статус особи. Так, у договорі 911 р. були чітко регламентовані такі види покарання, як удар мечем або застосування іншої зброї (ст. 5), вбивство злодія на місці злочину та заборона такого вбивства після того, як злодій опинився в руках постраждалого (ст. 6), недопущення

самоуправства (ст. 7), повернення збіглої челяді (ст. 12) та утікачів-злочинців (ст. 14) відтворені у Короткій та Розширеній Правді, що свідчить про їх давньоруське походження [13]. Загалом, договори з греками від 911 і 945 років включали відомості стосовно міжнародного, державного, кримінального, цивільного і процесуального права.

Вирішальний вплив на еволюцію права Київської Русі, мало прийняття християнства. Внаслідок цього було сформовано три регулятивні правові системи, які були різного походження, але ефективно доповнювали одна одну, а саме: 1) звичаєві язичницькі правила, терпимі новою релігією; 2) правила християнської релігії та християнської церкви, рециповані урядом Русі; 3) нові правила політико-юридичного життя [8, с. 8-9]. Фактично церква стала ще одним регулятором суспільних відносин, при цьому слід погодитися з думкою Л. Кушинської, що через консервативність та прив'язаність до звичаїв «у правничій системі Київської держави не відбулось кардинальних змін» [8, с. 9].

Найдавнішою пам'яткою і вінцем національного права України періоду Київської Русі є юридичний збірник під назвою «Руська Правда». Це перший відомий нам кодифікований збірник юридичних норм українського народу, що спрямовував свою дію на впорядкування суспільного життя [3, с. 16].

Отже, правові відносини і система права властива для Київської Русі, являла собою поєднання звичаєвих та писаних норм права, в яких регулятивна функція була нерозривно пов'язана із охоронною. Як зазначалося вище, правовий статус особи визначався мірою покарання за вчинений проти неї злочин, а тому Руська Правда, була своєрідним кодексом кримінального права.

Наступний етап українського правотворення, а відповідно і етап трансформації регулятивної функції права відбувався у польсько-литовський період, характерною рисою якого було впровадження нових підходів до впорядкування суспільних відносин, визначення правового статусу особи, а також взаємодії держави із суспільством. Будучи позбавленими власної державності, українці жили в рамках іноземних правових систем, які не були традиційними для їх правосприйняття.

Особливості реалізації регулятивної функції права даного періоду можна прослідкувати на трьох Литовських статутах 1529, 1566 та 1588 рр., які окрім іншого чітко закріпили правовий статус окремих категорій населення, визначили межі взаємодії між юридичними особами, а також між громадянами та органами державної влади. Історично склалося так, що феодали, перебуваючи на вершині соціальної ієрархії, користувалися надзвичайно великою кількістю прав і свобод. Згідно норм Литовських статутів, вони досягли того, що права і привілеї шляхти були прописані детально не лише в галузі кримінального, але й державного, цивільного, сімейного, земельного права, було детально регламентовано діяльність судів і суддів. Ці «необмежені свободи, врешті-решт, вилилися в повну анархію і вбили саму державу» [17, с. 14]. Такий крок був зроблений з метою чіткого врегулювання відносин між королем та шляхтою і магнатами, оскільки

статус правителя держави не був визначальним фактором впливу на вищі прошарки населення, оскільки окремі магнати були багатшими за короля.

Іншим виявом регулятивної функції права досліджуваного періоду було утвердження інституту приватної власності, яка поширювалася насамперед на сферу землекористування. Статuti регулювали також відносини в разі знахідки коня чи худоби [5, с. 147].

На особливу увагу заслуговує вивчення українського права другої половини XVII ст., оскільки саме на цей час припадає процес становлення національної державно-правової системи України [9, с. 121].

Доцільно зосередити увагу на тому, що в гетьманщині регулятивна функція була пов'язана із охоронною, оскільки звичаєве право ґрунтувалося на принципі пропорційного покарання за вчинені злочини. Тому, в Гетьманщині поняття злочину носило позастановий характер. Під злочином розумілися усі дії, що спричиняли шкоду і завдавали збитків як окремій особі, так і державі. У поглядах на злочин і покарання виходили з релігійних догм: злочин трактувався як непослух і відступ від Божих законів, а тому покарання розумілося як відплата за гріх перед Богом [11].

Таким чином, козацьке право було поєднанням звичаєвих норм та писаного права, що витворило унікальну сукупність принципів та функцій права. При цьому регулятивна функція займала визначальне місце, оскільки все вільне населення Гетьманщини наділося правоздатністю, саме право виступало основним регулятором суспільних відносин. У рамках кримінального права, регулятивна функція тісно перепліталася з охоронною, що було закономірним з огляду на існування патріархальних звичаєвих принципів, які розглядали смертну кару, як основний метод покарання.

Черговим етапом еволюції та становлення правової системи українських земель був кінець XVIII — початок XX ст. коли етнічні українські землі були цілковито інтегровані в правові системи Російської та Австрійської імперій. Хоча обидві держави були класичними імперіями, у їх правовій системі існували різні відмінності. Так, як Австрія у кінці XVIII ст. провела реформи в дусі освіченого абсолютизму, а в другій половині XIX ст. перейшла до утвердження конституціоналізму, то імперія Романових характеризувалася, як необмежена монархія, де основним правовим джерелом були укази царя. Тільки на початку XX ст. в Російській імперії розпочинаються кодифікаційні роботи.

Характеризуючи особливості регулятивної функції в праві Наддніпрянщини, що становила 80 % українських земель і входила до складу Російської імперії, то там суспільні відносини регулювалися виключно російським законодавством, а усі традиційні українські правові звичаї опинилися під забороною [3, с. 68].

Регулятивна функція імперського права полягала в тому, що найважливішими ознаками права власності були володіння, користування та розпорядження. Володіння полягало у фактичному пануванні над об'єктом власності, користування — у здобуванні з об'єкта користі, розпорядження — право відчувувати об'єкт у межах закону [10, с. 221].

Разом з тим приєднання західноукраїнських земель співпало з кодифікацією австрійського законодавства, тому ці землі стали місцем апробації деяких кодексів. Так, у 1797 році в Західній, а в 1798 році — у Східній Галичині було запроваджено повий цивільний кодекс, який став базою для подальшого удосконалення цивільного законодавства [6, с. 237].

Загалом, для західноукраїнських земель XIX ст. було властивим збереження норм звичаєвого права. Відомо навіть про випадки, коли офіційна імперська влада боролася із правовими звичаями галицьких селян у сфері майнових, земельних чи спадкових відносин. Правова система Австрійської, а згодом Австро-Угорської імперії була прикладом ефективної кодифікованої системи правовідносин у якій реалізовувалась регулятивна функція права, яка не лише визнавала повноваження органів влади, а й встановлювала межі правоздатності осіб.

Черговим етапом у процесі формування національної практики правотворення є період національно-демократичної революції 1917–1921 рр. Українські державні утворення, що виникали і змінювали один одного займалися і активною законотворчою діяльністю, яка в своїй основі була рецепцією норм російського та австрійського права. З іншого боку, в умовах військових конфліктів і потреби відстоювати власну державність часу на ефективну законотворчу діяльність не було.

Характеризуючи особливості правових систем того часу, їх слід, на нашу думку систематизувати. Окремо варто розглянути реалізацію регулятивної функції права у правовій системі Центральної ради та Директорії, окремо Гетьманату П. Скоропадського і ЗУНР. Так, створення у березні 1917 р. Центральної Ради поклало початок державотворчим процесам на українських землях. За більше, як рік існування Центральна Рада прийняла десятки законодавчих актів, найважливішими з яких були Універсали та Конституція. Однак, якщо Перший та Другий універсали були виключно актами самовизначення, то у третьому містилися норми конституційного характеру, в яких чітко прослідковується регулятивна функція. Власне Третій універсал впорядкував взаємодію створених органів влади — Центральної Ради та Генерального секретаріату, розподіливши між ними функції законодавчого та виконавчого органу відповідно [14].

Основним виразником регулятивної функції було декларування принципу народовладдя, в тексті Універсалу йшлося, що влада в УНР «буде належати тільки народу України, іменем якого будуть скликані Установчі Збори» [15].

Директорія УНР, яка була спадкоємицею Центральної Ради і відновила її законодавство у листопаді 1918 р. зосередила увагу на деталізації окремих норм права, які регулювали сферу майнових та земельних відносин. Директорія відмінила всі закони і постанови гетьманського уряду в сфері трудового права. Поновлювався восьмигодинний робочий день, відновлювалося право на укладання колективних договорів, проведення страйків, надавалася уся повнота прав робітничим фабричним комітетам [4, с. 469]. Законопроекти готувалися

відповідними відомствами і подавалися голові уряду, який вносив їх на розгляд Ради Народних Міністрів. У випадку ухвалення, законопроект редагувався у Державній канцелярії, після чого надходив на розгляд Директорії і набирав чинності після затвердження [16, с. 77].

З-поміж правових джерел, у яких прослідковується регулятивна функція були: Закон «Про порядок внесення і затвердження законів в Українській Народній Республіці», в якому чітко регламентувалися норми виборчого законодавства, а право обирати і бути вибраним формально було основоположним чинником для визначення правоздатності особи [2, с. 190].

Паралельно із першими спробами формування національне законодавство українськими урядами відбувається утвердження радянського права. Більшовики здійснили три спроби встановити свою владу в Україні, і шляхом кровопролитних військових дій окупували більшу її частину. Регулятивна функція в період становлення і розвитку України як радянської республіки виражається у впливі права на суспільні відносини шляхом закріплення механізму їх правового регулювання у нормативно-правових актах. Врегулювання відносин щодо правового статусу громадян, визначення компетенції державних органів, у тому числі й компетенції посадових осіб, здійснювалось відповідно до прийнятих Конституцій УРСР (1919 р., 1929 р., 1937 р., 1978 р.).

Акцентувати увагу на законодавстві радянської України та особливостям особливості реалізації регулятивної функції у соціалістичному типі права окремо, немає доцільності, оскільки воно було уніфіковане із загальносоюзним та відповідало цілісній ідеологічній концепції соціалістичної пролетарської боротьби.

Відносини з приводу власності, спадкування, зобов'язання в період становлення і розвитку України як радянської республіки регулювались різноманітними нормативними актами, але основні положення вміщались в Цивільному Кодексі 1922 року (період громадянської війни і воєнної інтервенції, період нової економічної політики, період тоталітарно-репресивного режиму, роки Великої Вітчизняної війни, період десталінізації) та Цивільному Кодексі 1963 року (період уповільнення темпів суспільного розвитку і застою, період перебудови).

Цивільний Кодекс 1922 року закріплював цивільну правоздатність за всіма громадянами незалежно від їхньої статі, расової та національної належності, віросповідання, походження, якщо щодо них відсутнє відповідне судове рішення. [2, с. 211].

Отже, право України радянського періоду відповідало ідеологічним та технічним засадам соціалістичного типу права, коли одночасно особа і народ визнавалися джерелом влади, але їх права нехтувалися і зневажалися. Відсутність соціальних прав і свобод пояснювалося потребою розбудови держави, яка мала забезпечити соціальне благоденство.

Варто зазначити, що період становлення і розвитку України як радянської республіки відзначається прийняттям ряду кодексів та комплексів законодавчих актів, що спрямовували свою дію на врегулювання

різноманітних суспільних відносин: трудових, земельних, адміністративно-правових, виправно-трудова, сімейних, процесуальних і т.д.

Завершальним етапом формування правової системи України стало проголошення незалежності і застосування нових підходів, як до системи правотворення, так і до змісту права. Формування громадянського суспільства та побудова соціальної, правової держави надає регулятивній функції визначальну роль з поміж інших функцій права. Її реалізацію ми можемо прослідкувати не лише в рамках конституційної та адміністративної сфери, норми фінансового, господарського та трудового права, які регулюють більшість суспільних відносин ґрунтуються над отриманні даної функції.

Тому, для сучасної української держави, в умовах постійної трансформації та еволюції правової системи і побудови соціальної, правової держави відбувається утвердження регулятивної функції, як цілеспрямованого механізму, що окреслює чіткі правила поведінки суб'єктів права та одночасно закріплює межі державного втручання у сферу особистих прав і свобод громадян, встановлює юридичні права та обов'язки учасників суспільних правовідносин з метою забезпечення верховенства права.

Висновки. Таким чином, в процесі основних етапів становлення української державності відбувалася еволюція регулятивної функції права. Переплітання звичаєвих і писаних норм у стародавню і середньовічну епоху мало своїм наслідком чітке правове регулювання соціальних відносин і визначення статусу особи в часи Київської Русі, домінування постулату народовладдя в козацькому праві, обмеження особистих прав і свобод в умовах втрати національної державності. Зі здобуттям незалежності відбувається утвердження розуміння регулятивної функції права, як такої, що повинна не тільки впорядковувати суспільні відносини, а й впливати рівномірно на суспільство і на державу, з метою автономного існування індивідів в умовах громадянського суспільства та дотримання фундаментальних принципів права.

Література:

1. Історія українського права : посібн. / І. А. Безклубий, І. С. Гриценко, О. О. Шевченко та ін.. — К., 2010. — 336 с.
2. Захарченко П. П. Історія держави і права України : підручник / П. П. Захарченко. — Київ : Атіка, 2005. — 368 с.
3. Історія українського права / За ред.: О. О. Шевченка. — К.: Олан, 2001. — 214 с.
4. Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник / В. М. Іванов. — К. : КУП НАНУ, 2013. — 892с.
5. Іванов В. Історія держави і права України : навчальний посібник / В. Іванов. — К.: МАУП, 2002. — Ч. 2. — 2003. — 223 с.
6. Історія держави і права України : навч. посіб. / А. С. Чайковський (кер. авт. кол.), В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко та ін.; За ред. А. С. Чайковського. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 384 с.

7. Історія держави і права України : підручник / А. С. Чайковський (кер. авт. кол.), В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко та ін.; За ред. А. С. Чайковського. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 512 с.
8. Кушинська Л. А. Еволюція звичаєвого права східних слов'ян VI–XI ст. / Л. А. Кушинська : Автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2001. — 18 с.
9. Козаченко А. Злочини і покарання в Україні-Гетьманщині за універсалами Богдана Хмельницького (1648–1657 роки) / А. Козаченко // Вісник Академії правових наук України. — 2003р. —№ 4 (35). — Х. : Право, 2003. — С. 120–126.
10. Калина В. Ф. История отечественного государства и права: учебник и практикум для прикладного бакалаврата / В. Ф. Калина, Г. Ю. Курскова. — М.: Издательство Юрайт, 2018. — 436 с.
11. Луцький І. М. Християнство як світоглядне джерело української держави і права : монографія / І. М. Луцький. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. — 468 с.
12. Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посіб. — 6-те вид., перероб. і доп. / П. П. Музиченко. — К. : Знання, 2007. — 471с.
13. Тараненко О. М. Право і законодавство Київської Русі Історія української культури / О. М. Тараненко. — К., 2001. — Т. 1. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/istkult/ikult08.htm>.
14. Універсал Української Центральної Ради (III). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html>
15. Універсал Української Центральної Ради (IV). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001300-18>
16. Шевчук Л. С. Нормативно-правові основи законотворчого процесу Директорії УНР у 1918-1921 рр. / Л. С. Шевчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. — Серія 18 : Економіка і право. — 2010. — Вип. 12. — С. 75–81.
17. Lazutka S. Lietuvos statutai, ju kurejai ir epocha / S. Lazutka. — Kaunas, 1994. — 312 s.

References:

1. Bezklubyi I. A., Hrytsenko I. C., Shevchenko O. O. ta in. Istoriiia ukrainskoho prava: Posibn. / I. A. Bezklubyi, I. C. Hrytsenko, O. O. Shevchenko ta in.. — К., 2010. —336 s.
2. Zakharchenko P.P. Istoriiia derzhavy i prava Ukrainy : pidruchnyk / P.P. Zakharchenko. — Kyiv: Ataka. — 2005. — 368 s.
3. Istoriiia ukrainskoho prava / Za red.: O.O. Shevchenka. — К.: Olan, 2001. — 214 s.
4. Ivanov V. M. Istoriiia derzhavy i prava Ukrainy pidruchnyk / V. M. Ivanov. — К.: KUP NANU. — 2013. — 892s.
5. Ivanov V. Istoriiia derzhavy i prava Ukrainy : Navchalnyi posibnyk; Mizhrehionalna akad. upravlinnia personalom / V. Ivanov. — К.: MAUP. —

2002. — Ch. 2. — 2003. — 223 s.
6. Istoriiia derzhavy i prava Ukrainy: navch. posib. / A. S. Chaikovskiyi (ker. avt. kol.), V. I. Batrymenko, L. O. Zaitsev, O. L. Kopylenko ta in.; Za red. A. S. Chaikovskoho. — K.: Yurinkom Inter. — 2000. — 384 s.
 7. Istoriiia derzhavy i prava Ukrainy: Pidruchnyk / A. S. Chaikovskiyi (ker. avt. kol.), V. I. Batrymenko, L. O. Zaitsev, O. L. Kopylenko ta in.; Za red. A. S. Chaikovskoho. —K.: Yurinkom Inter. — 2003. — 512 s.
 8. Kushynska L.A. Evoliutsiia zvychaievoho prava skhidnykh slovia VI — KhI st. / L.A. Kushynska : Avtoref. dys... kand. ist. nauk : 07.00.01. Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. — K., 2001. —18 s.
 9. Kozachenko A. Zlochyny i pokarannia v Ukraini-Hetmanshchyni za universalamy Bohdana Khmelnytskoho (1648-1657 roky) / A. Kozachenko // Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy. — 2003r. —№4 (35). —Kh.: Pravo, 2003. — S. 120–126.
 10. Kalyna V. F., Kurskova H.Yu. Ystoryia otechestvennoho hosudarstva y prava: uchebnyk y praktykum dlia prykladnoho bakalavrata / V. F. Kalyna, H.Yu. Kurskova. — M.: Yzdatelstvo Yurait, — 2018. — 436 s.
 11. Lutskiyi I. M. Khrystyianstvo yak svitohliadne dzherelo ukraïnskoi derzhavy i prava / I. M. Lutskiyi: monohrafiia. — Ivano-Frankivsk: Misto NV. — 2010. 468 s.
 12. Muzychenko P.P. Istoriiia derzhavy i prava Ukrainy : navch. posib. — 6-te vyd., pererob. i dop. / P.P.Muzychenko. — K. : Znannia, 2007. — 471s.
 13. Taranenko O.M. Pravo i zakonodavstvo Kyivskoi Rusi Istoriiia ukraïnskoi kultury / O.M. Taranenko. — K., 2001. — T. 1. — [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://litopys.org.ua/istkult/ikult08.htm>.
 14. Universal Ukraïnskoi Tsentralnoi Rady (III). — [Elektronnyi resurs]. —Rezhym dostupu: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html>
 15. Universal Ukraïnskoi Tsentralnoi Rady (IV). — [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001300-18>
 16. Shevchuk L. S. Normatyvno-pravovi osnovy zakonotvorchoho protsesu Dyrektorii UNR u 1918-1921 rr. / L. S. Shevchuk // Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. —Seriiia 18 : Ekonomika i pravo. — 2010. Vyp. 12. — S. 75-81.
 17. Lazutka S. Lietuvos statutai, ju kurejai ir epocha / S. Lazutka. — Kaunas, 1994. —312 s.